

“AHMADIY VA NAVOIY DOSTONLARIDA ISKANDAR OBRAZINING QIYOSIY TAHLILI”

Sheraliyev O'rol Egamberdi o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2-kurs magistranti

E-mail: urol_sheraliyev@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17378617>

Sharq mumtoz adabiyoti tarixida Iskandar timsoli qadimdan falsafiy, axloqiy va siyosiy g'oyalar ifodasi sifatida alohida o'rin egallaydi. Ushbu obraz turli davrlar, madaniy muhitlar hamda ijodkorlar tafakkurida o'ziga xos ma'nolarda talqin etilib, har bir davrning dunyoqarashi, ijtimoiy-ma'naviy ehtiyoji va badiiy tamoyillariga muvofiq ravishda yangicha mazmun kasb etib borgan. Xususan, XIV asr turkiy adabiyotining yirik vakili Ahmadiy va XV asrning buyuk shoiri hamda mutafakkiri Alisher Navoiy ijodida bu timsolning g'oyaviy-badiiy talqini yanada mukammal shaklga ega bo'lgan. Har ikki adib o'zlarining “Iskandarnoma” va “Saddi Iskandariy” dostonlarida tarixiy shaxs sifatidagi Iskandarning jangovar jasorati va sarkardalik fazilatlaridan ko'ra, uning tafakkur olami, ma'naviy kamoloti, adolatparvarlik ruhi va insoniy barkamolligini tasvirlashga ustuvor e'tibor qaratadilar. Shu jihatdan, Ahmadiy va Navoiy asarlaridagi Iskandar obrazi nafaqat tarixiy shaxs timsoli, balki ma'naviy yetuk inson idealining badiiy ifodasiga aylangan bo'lib, u orqali mualliflar jamiyatni ezgulik, adolat va komillik sari da'vat etganlar.

Ahmadiy “Iskandarnoma”sida Iskandar avvalo jahongir, adolatli podsho, ilmi va zakovati bilan yurt boshqaruviga yangicha ruh olib kirgan shaxs sifatida tasvirlanadi. Shoir Iskandarning ilmga chanqoqligini, donishmandlar suhbatidan rohatlanishini, jaholatga qarshi kurashini ulug'laydi. Doston g'oyasining markazida ilm va adolat g'oyasi turadi. Ahmadiy uchun Iskandar — ilohiy bilim va hikmat timsoli, “haqiqat izlovchi sarkarda”dir. Shu bois, unda Iskandar obrazining har bir qadamida ma'rifatparvarlik ruhi sezilib turadi.

Alisher Navoiy esa “Saddi Iskandariy” dostonida Iskandar obrazini yanada kengroq falsafiy-estetik asosda talqin qiladi. Navoiy asarida Iskandar nafaqat jahongir va donishmand, balki ilohiy haqiqatni izlovchi, inson kamoloti sari intiluvchi timsol darajasiga ko'tariladi. Shoir uni o'z davrining ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va ma'naviy masalalarini ifodalovchi ramz sifatida talqin etadi. Navoiyda Iskandar timsoli orqali “ideal hukmdor” konsepsiyasi ilgari suriladi — u shaxsiy manfaat emas, balki xalq farovonligi, adolat va haqiqat uchun kurashadi.

Asarda Iskandar obrazining ichki mohiyatida donishmandlik va ma'rifatparvarlik g'oyasi ustuvorlik qiladi. Navoiy Iskandarni “hikmat ahli”, “haqiqat izlovchi” sifatida ko'rsatib, uning har bir qarorida tafakkur va adolat muvozanatini ilgari suradi. Shoir Iskandarning og'zidan “Har kimki, adl ila ish tutsa, saltanat unga obodlik keltirur” degan hikmatli so'zlarni keltirib, uni ilohiy adolat timsoliga aylantiradi. Dostonning “Saddi Iskandariy” deb nomlanishi ham bejiz emas — bu devor nafaqat zohiriy, balki ma'naviy ma'noda “jaholatdan himoya devori” sifatida talqin qilinadi. Iskandar devor qurish orqali yovuzlikni, nafs va nodonlikni to'xtatishga intiladi. Shu bois Navoiyda bu obraz sarkardalik timsolidan chiqib, “haqiqat devori”ni barpo etuvchi ma'naviy pahlavon darajasiga ko'tariladi.

Qiyosiy tahlil nuqtai nazaridan qaraganda, Ahmadiy asarida Iskandar timsoli ko'proq tashqi fazilatlar bilan ajralib turadi — sarkardalik, davlat boshqaruvidagi donishmandlik, bilimga chanqoqlik va adolatparvarlik uning eng ko'zga ko'ringan xususiyatlari hisoblanadi.

Shoir Iskandarning har bir qarori va harakati, masalan, urushlarda jasorat va sarkardalik ko'rsatishi, diplomatik siyosatdagi donoligi, xalq va askarlar oldidagi mas'uliyat tuyg'usi bilan ifodalanadi. Shu bilan birga, Ahmadiy Iskandarning ilmga bo'lgan chanqoqligini, donishmandlar bilan muloqotdan zavq olishini va jaholatga qarshi kurashini alohida ta'kidlaydi. Shu bois, dostonning markaziy g'oyasi ilm va adolatning birligi bo'lib, Iskandar obrazida "bilim orqali qudrat topgan shoh" konsepsiyasi yuksak badiiy ifoda topadi.

Bundan tashqari, Navoiyda Iskandar faoliyati dostonning yakuniy sahnasida "Saddi Iskandariy" — ya'ni "ezgulik devori" qurilishi bilan o'z ifodasini topadi. Bu ramziy sahna orqali shoir insoniyatni yovuzlik, nodonlik va zulmdan himoya qiluvchi ma'naviy devor g'oyasini ilgari suradi. Iskandar devor qurishda nafaqat tashqi qudratini, balki ichki tafakkurini, ma'naviy pokligini va adolatga bo'lgan sadoqatini namoyon qiladi. Shu tariqa, dostonning oxirida Iskandar timsoli shunchaki sarkarda yoki hukmdor sifatida emas, balki insoniyatning ruhiy kamoloti, adolat va ilmiy ma'rifat timsoli sifatida gavdalanadi. Ahmadiyda esa dostonning yakuniy qismida Iskandar hayotining oqibatlari va uning falsafiy o'y-xayollari bilan bog'liq yakuniy xulosa beriladi; ya'ni Iskandarning sarkardalik va ilmiy faoliyati uning shaxsiy rivojlanishi va atrofdagi dunyo bilan munosabatini aks ettiradi. Shu jihatdan Navoiy va Ahmadiy dostonlaridagi yakun sahnalari turlicha talqin qilinsa-da, har ikkisi ham Iskandar obrazini ma'naviy yetuklik va tafakkur timsoli sifatida o'quvchiga yetkazadi.

Shunday qilib, har ikki shoirda Iskandar timsoli ilm, adolat va ma'rifat g'oyalarining markazida tursa-da, ularning talqin usullari tubdan farq qiladi. Ahmadiy Iskandarning fazilatlarini ko'proq tarixiy va sarkardalik kontekstida, ya'ni real dunyo voqealari va ma'rifiy qahramon sifatida tasvirlaydi; uning faoliyati urushlar, siyosiy qarorlar va xalq oldidagi mas'uliyat bilan chambarchas bog'liq. Navoiy esa Iskandar obrazini falsafiy-axloqiy darajada ko'tarib, uni inson kamoloti, ruhiy yetuklik va tafakkur yuksalishi timsoli sifatida talqin qiladi. Shu tariqa, Navoiy ijodida Iskandar timsoli nafaqat tarixiy shaxs sifatida, balki ideal hukmdor, ma'naviy pahlavon va haqiqat izlovchi shaxs sifatida o'z ifodasini topadi. Bu jihatdan Alisher Navoiy ijodida Iskandar obrazining badiiy-falsafiy yuksalishi Sharq tafakkuridagi insonparvarlik g'oyalarining eng mukammal ifodasiga aylanadi, shuningdek, o'quvchiga adolat, ilm va ma'rifat qadriyatlarini bir butun sifatida yetkazadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Navoiy A. 1993. Saddi Iskandariy, 20 tomlik, 11 tom. Toshkent: Fan.
2. Ahmedi. 1999. Iskender-name. Shanliurfa: Yükkökögretim kurulu dokumantasyon merkezi.
3. Исмоилов И. Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» достони генезиси ва поэтикаси. Монография. – Тошкент: BAYOZ, 2022. – 320 б.
4. Шамсиев П., Иброҳимов С. Навоий асарлари луғати. – Т.: Фафур Фулом НМИУ, 1972. – Б. 773.
5. Ismoilov I. Navoiy ijodida Iskandar obrazi talqinlari. Monografiya. – Toshkent: BAYOZ, 2020. – 128 b.
6. Ismoilov I. Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni debochasi badiiyati // Oltin bitiglar, 2021. – № 1. – B. 101-119 (10.00.00; № 32).

7. Алишер Навоий: қомусий луғат. Икки жилдлик / Масъул муҳаррир: Ш.Сирожиддинов. I ж. – Тошкент: Sharq, 2016. – 536 б.
8. Алишер Навоий: қомусий луғат. Икки жилдлик / Масъул муҳаррир: Ш.Сирожиддинов. II ж. – Тошкент: Sharq, 2016. – 480 б.